

DEDE KORKUT KİTABI ÜZERİNDE II

MUHARREM ERGİN

TARİHİ KAYNAKLARDA DEDE KORKUT

Dede Korkut'tan ve Dede Korkut kitabındaki hikâyeler ve şahıslardan bahseden eski eserler şunlardır :

1. Dede Korkut isminin geçtiği en eski tarihî kaynak İlhanlı veziri Reşidüddin'in *Camiü't-tevarih*'idir. Tabib Reşidüddin'in 1305 tarihinde bir heyetle beraber yazdığı bu meşhur cihan tarihinin *Tarih-i Oğuz u Türkân u hikâyet-i cihanğîr-i o* adını taşıyan kısmında dört Oğuz hükümdarının çağdaşı olarak Korkut'tan bahsedilmektedir. Bu farsça Oğuznamede Korkut, Oğuz sülâlesinin onuncu hükümdarı olan Kayı İnal Han zamanında sahneye çıkar ve ona müşavirlik eder. Korkut, asıl onun babası olan dokuzuncu hükümdar İnal Sır Yavkuy zamanında zühur etmiş olup Kayı İnal Han'dan sonra da daha üç hükümdar devrini idrak etmiş ve onuncudan on dördüncüye kadar dört hükümdara müşavirlik yapmıştır. Kendisi Bayat boyundan olup Kara Hoca'nın oğludur. Bu rivayetleri Reşidüddin'e anlatan zat, Korkut'un 295 yıl yaşadığını söylemiştir. Reşidüddin, Korkut'un güzel sözler ve kerametler söylemiş olduğunu kaydederek, onun hikâyelerinin çok olduğunu ve aşağıda nakledileceğini bildiriyorsa da, maalesef eserine bunları ilâve etmemiştir. Korkut'un müşavirlik ettiği ilk hükümdar olan Kayı İnal Han zamanında Muhammed Peygamber zühur etmiş ve Han da müslüman olmuştur. Kayı İnal Han'ın oğlu Tumana Korkut, Tuman adını koymuştur. Tuman'ın naibi olarak Kül Erkin'i tensip eden yine odur. Tuman'ı Kül Erkin'in kızı ile evlendiren ve doğan oğluna Kanlı Yavkuy adını veren de Korkut'tur. Tuman tahta geçtikten bir müddet sonra oğlu lehine tahttan feragat ettirme işini Oğuz beyleri ile beraber Korkut yapar ve 90 sene hüküm süren Kanlı Yavkuy'a da müşavirlik eder. Bu Oğuz hanlarının hüküm sürdükleri bölgeler Isıg-göl'ün batısında ve Sirderya'nın şimalindeki yerlerdir.

Görülüyor ki Korkut farsça Oğuznamede hanların akıl hocası ve nüfuzlu bir devlet müşaviridir. Onun akıl hocalığı, keramet sahibi olması, Peygamber zamanında yaşamış bulunması, Bayat boyundan olması, çocuklara ad takması, güzel sözler söylemesi, Dede Korkut kitabındaki hususiyetlerinin tamamıyla aynıdır.

Camiü't-tevarih'in Korkut'tan hahseden parçaları, Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesinde 1653 ve 2935 numarada kayıtlı nüshalardan çıkarılarak Reşidüddin'deki farsça Oğuzname üzerinde çalışan Prof. Zeki Velidi'nin bu husustaki izahlı hulâsası ile beraber Orhan Şaik Gökyay tarafından neşredilmiştir (Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut*, İstanbul 1938, Başlangıç, 18—22. s. bk.).

2. Mısırlı müellif Ebu Bekr b. Abdullah b. Aybek ed-Devadârî'nin *Dü'erü't-tican* adlı umumî tarihinde Dede Korkut hikâyeleri ile ilgili çok mühim bir kayıt vardır. Aslen Selçuk hanedanından olan bu Mısırlı Türk, Melik Nasır Muhammed b. Kalavun namına yazdığı ve 1310 yılına kadar olan vakaları içine alan arapça tarihinde 1229 yılı vakayinden bahsederken Cengiz Han'a ait mukaddimede Oğuzname hakkında izahat vermiş ve Depegöz hikâyesine temas etmiştir. Ebu Bekr Aybek'in bu kaydında aynen şöyle deniliyor:

«Ben derim ki burada bu kavmin ilk defa huruçlarını ve bidayetlerini zikredelim. Fakat bu hususta bazısını şer'-i şerif kabul edemez. Bu malûmat bunların «Ulu Han Ata Bitikçi» kitaplarından alınan şeylerdir. Mezkûr terkibin tefsiri «Büyük Şah Baba Kitabı» demektir. Bu öyle bir kitaptır ki eski Türklerden Moğollar ve Kıpçaklar bununla sevinir ve memnun olurlar; bu kitabın onlar yanında büyük hürmeti vardır. Nasıl ki Oğuz Türklerinin yanında «Oğuzname» denilen bir kitap vardır ki elden ele dolaştırırlar. Oğuzların bidayet-i halleri ve ilk padişahları hep bu kitapta mezkûrdur. Oğuz diye Türklere denir ki büyükleri Oğuz isminde birisi imiş. Oğuzname denilen bu kitapta Depegöz denilen bir şahsın ahvali de mezkûrdur. Depegöz denilen bu kimse ilk Türklerin memleketlerini harap etmiş, büyüklerini tepelemiş bir şahıstır. Onların rivayetlerine göre çirkin, iğrenç bir adammış; tepesinde bir tek göz varmış; bunun anası ulu deniz perilerinden imiş; buna kılıç kargı geçmezmiş. Babasının külâhı başını tamamen örtecek surette on üç koyun derisinden imiş. Oğuzların bu Tepegöz hakkında pek meşhur masalları var. Bu masallar bugüne kadar ağızlarda dolaşır durur. Bu masalları Oğuzlar içinde akıllı, bilgili kimseler ezberler ve kopuzlarını çalarak söylerler. En sonra bu Tepegöz'ü Türkler arasında yetiştirmiş, itibarlı, şöretli, güçlü, yürekli Arus oğlu Basat öldürmüştür. Bunu öldürmesine sebep ise, Oğuzlar içinde yetişip de atıcılıkta kendisini kimse yenmeyen; bir kız olmuştur. Çünkü bu kız Tepegöz'ü öldürmek için Basat'ı kışkırtmıştır. Bir de Basat'ın babası sebep olmuştur. Çünkü Basat bu kıızı yenip aldığı ve babasına müjde vererek getirdiği zaman babası şöyle demiştir: Ben de sandım ki Tepegöz'ü öldürdünüz. İşte bu sebeplerden dolayı Basat Tepegöz'ü duyunca bir çok

kurnazlıklar düşünmüş ve ne yapmışsa yapmış, Tepegöz'ü öldürmüş. Basat ile Tepegöz arasında öyle haller geçiyor ki bunu akıl alamaz; bunlar Türklerin hurafatındandır. Ben bu mukaddimeyi mahsus yazdım ki kitabımı okuyanlar Türklerin çok hallerini bildiğimi anlasınlar» (Süleymaniye Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi 913, 202a—b; trk. trc. Köprülüzade M. Fuad, *İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1918, 279. s., 2° not; arapça metin ve trk. trc. Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut*. İstanbul 1938, Başlangıç, 41—42. s.).

Görülüyor ki İbn Aybek, Dede Korkut hikâyelerini ihtiva eden Oğuznameyi görmüştür. Buradaki Tepegöz, Dede Korkut kitabındaki Tepegöz hikâyesinin aynıdır. Yalnız Dede Korkut kitabında kız meselesi yoktur. Belki de müellif bunu Beyrek ve Kan Turalı hikâyelerindeki kızlarla karıştırmıştır.

3. Yazıcıoğlu *Selçukname*'sinin Topkapı Sarayı-Revân Köşkü Kütüphanesinde 1390 numarada kayıtlı eski nüshasının başında fihrist için boş bırakılan sahifelerden üç tanesine sonradan ilâve edilmiş 65 satırlık bir Oğuzname vardır. İçinde geçen Emir Süleyman isminden XV. asrın başında Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman zamanında yazıldığı anlaşılan bu Oğuzname parçası, Dede Korkut kitabında adları geçen Oğuz beyleri ile hikâyelerdeki bazı vakalardan bahsetmektedir.

Bu metin önce Oğuzun methiyesi ile başlamakta ve bu kısımda Emir Süleyman'dan başka Oğuz mensup olan Bayındır Han, Dede Korkut ve Ulaş oğlu Salur Kazan'ın isimleri geçmektedir. Bu kısımdan sonra gelen dua ve temenni cümlelerinde yukarıdaki isimlerle beraber Alp Arız ve Bügdüz Emen'den bahsediliyor. Bunun arkasından bir kısmı Dede Korkut mukaddimesinde bulunan bazı ata sözleri gelmektedir. Bu kısımdan sonra geniş tavsiflerle sırasıyla Kazan Bey, kardeşi Kara Göne, Afrasiyab oğlu Alp Arız, Yağrıkcı oğlu Yazır, Ucun oğlu Emen, Demür Kapı derberdini alıp Saru Sandal kızına nikâh kılan Etilerşeh (?) oğlu Etil (Atıl, İtil ?) Alp, Kıyan Busat kardaş kanını alan İt Depegöz'ü öldürüp (?) Kalın Oğuzda ad koyan Urulmuş Han, Bay Büre oğlu Beg Barı (Beyrek, Selcen Kadın'ı alan Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Selim oğlu Karaman, Azraille savaş kılan Tokuş Koca oğlu Tugrul Sultan, Kazan Bey'in gariplikte yoldaşı Kıyan Selcük oğlu Delü Dunder, Alp Rüstem, Ense Koca oğlu Ökçi Kozan isimleri geçmektedir. Bundan sonra nihayet Kazan Bey'in, Dede Korkut kitabında esir bulunduğu zaman kâfirleri övmeyeceğine ve övünmeye dair sözlerine benzer sözler gelmekte ve bu Oğuzname parçası böylece nihayet bulmaktadır.

Bu Oğuznamede dikkati çeken şey Dede Korkut kitabı kahramanlarından başka isimlerin de geçmesi ve Dede Korkut kahramanlarının sıfatları sayılırken daha mufassal hadiselerin zikredilmesi dir. Bundan anlaşılıyor ki bu Oğuznameyi tesbit eden zat Dede Korkut hikâyelerinin daha mufassal şekillerini ihtiva eden bir Oğuznameden veya Oğuz rivayetlerinden haberdar idi.

Bu Oğuzname parçasını önce Ridvan Nafiz (bk. *Oğuz destanından bir parça* : Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi II, 1934, 243—249), daha sonra Orhan Şaik Gökyay (a. e., 121—124. s.) neşretmiştir.

4. Berlin Devlet Kütüphanesinde (bk. Pertsch kataloğu No. 34-1) mevcut ve *Hazihi er-risaleti min kelimati Oğuzname el-meşhur bi-Atalar Sözi* başlığını taşıyan yazma bir atalar sözü kitabında da Dede Korkut ile ilgili isimler geçmektedir. Eserin Prof. Ahmet Cafferöglü tarafından istinsah edilen bir kopyası elimizde mevcuttur. Bu kopyanın Dede Korkut ile ilgili mukaddime kısmını Orhan Şaik Gökyay da (a. e., Başlangıç, 29—33. s.) neşretmiştir.

Baş tarafında «Kan olan Emir Süleyman Sultan» dan bahsedildiğine göre yine Emir Süleyman zamanında yazıldığı anlaşılan bu eserin mukaddimesinde Dede Korkut'un kendi ağzından naktedilen ata sözleri ve kehanetler vardır. Bu sözlerin bir kısmı Dede Korkut kitabının mukaddimesinde geçen bazı ata sözlerinin aynıdır. Dede Korkut'tan başka Salur Kazan ve Okçı Kozan ve Oğuz Ata isimlerinin geçtiği ve XV. asrın başında yazıldığı anlaşılan bu atalar sözü kitabı, Dede Korkut kitabı ve bilhassa Topkapı Sarayı Oğuznamesi ile ve bunlara kaynaklık ettiği anlaşılan meşhur Oğuzname ile yakından ilgili görünmektedir.

5. Yazıcıoğlu Ali'nin XV. asrın ilk yarısında II. Murad namına yazmış olduğu *Tarih-i Âli Selçuk* adlı eserinde aynen şu kayıt vardır: «... ve hem Peygamber aleyhi's-selâm zamanına yakın zamanda Bayat boyundan Korkut Ata kopdı Oğuz kavminün bilgesiyidi. Ne dirise olur-idi, Ga'ibden haber er söyler-idi. Hak Ta'ala anun gönline ilham ider-idi. Ayıtdı: Ahır zamanda girü hanlık Kayı'ya dege, dahi kimsene ellerinden almaya didi. Didügi Osman rahmetu 'İlah neslidür.» (Yazıcıoğlu Ali, *Tarih-i Âli Selçuk*, Revan Köşkü ntp. No. 1390, 26. s.).

Görülüyor ki bu kayıt Dede Korkut kitabının mukaddimesinde Korkut Ata'yı tanıtan kaydın aşağı yukarı aynıdır.

6. Tebrizli Hasan b. Mahmud Baya'i'nin hacca giderken tanıştığı Cem Sultan'ın ricası üzerine, yanında bulundurduğu bir Oğuzname nüshasına dayanarak yazmış olduğu *Câm-i Cem-Âyin* adlı Osmanlı

silsilenamesinde de Dede Korkut'un adı geçmektedir. Müellif, 28. Oğuz hanı olan Kara Han'ın çok mümin olduğu için bey olunca Korkut Dede'yi Medine'ye gönderdiğinin ve onun Peygamberi gördükten sonra Oğuz taifesine İslâmiyeti öğretmeğe memur edilen Selman-i Farisî ile beraber geri döndüğünün Oğuznamede münderiç bulunduğunu bildiriyor. Sonra Ay Kutluğ'dan bahsederken onun da lalası Korkut Ata'nın oğlu Öргеç Dede'yi Hazret-i Osman'ın hizmetine gönderdiğini, Öргеç Dede'nin Bağdad'a varınca Hazret-i Osman'ın şehit olduğunu öğrenerek Kâbe'ye gidip döndüğünü, dönerken Hazret-i Ali-Muaviye ihtilâfına şahit olduğunu ve kavga bertaraf olduktan Hazret-i Ali'den ahidname alıp geldiğini ilâve ediyor (*Câm-i Cem-Âyin*, Ali Emiri neşri, İstanbul 1331, 32-34. s.; Kırzioğlu Fahrettin neşri, Osmanlı Tarihleri, İstanbul 1949, 388-389. s.).

7. Ali Şir Nevaî'nin 1495 yılında, Camî'nin *Nefahatü'l-üns*'ünden tercüme ve ikmal yolu ile yazdığı *Nesâimü'l-mahabbe* adlı, suffilerden ve mutasavvıflardan bahseden eserinde Dede Korkut için şu kayıt vardır: «Korkut Ata aleyhi'r-rahme Türk ulusu arasında şöhreti andın artıgrak-dur ki şöhretğa ihtiyacı bolmağay, meşhur mundağdur ki niçe yıl özidin burunkını niçe yıl özidin sonkını kilürni dip-dur köp mev'ize âmiz mağzlık sözler arada bar» (bk. Barthold: ZVO XX, 48. s.).

Görülüyor ki Nevaî de Korkut Ata'yı, Türkler arasında şöhrete ihtiyacı olmayacak kadar şöhret sahibi ve kendisinden önce olup bitenleri bilmek, kendisinden sonra olacak hadiseleri haber vermekle meşhur, veciz ve değerli sözleri olan bir şahsiyet olarak tanımaktadır. Bu ise Dede Korkut'un, Dede Korkut kitabındaki ozan ve gaipten haber verme sıfatlarına tamamiyle uygundur.

8. Bayburtlu Osman'ın III. Murat (1574-1595) devrinde yazdığı *Tevârih-i cedid-i mir'at-i cihan* adlı eserinin «Bayundur Han» bölümünde, Dede Korkut kitabı ile yakından ilgili ve şahıs isimleri hareketli olan bir kısım vardır (bk. Orhan Şaik Gökyay, a. e., Başlangıç, 33-34. s.). Bayburtlu Osman'ın, *Bahrü'l-ensab* adlı bir kitaptan aldığı ve eski bir Dede Korkut Oğuznamesine dayandığı anlaşılan bu dikkate değer malûmatını aynen aşağıya alıyoruz:

Der beyan-i evsaf-i Bayundur Han:

Bahrü'l-ensab kavliyle yukarıda zikr olunan Gök Alp Han'un kaçan kim eçeli yetişüp dünyadan gitdi, ogul arından Kaydûr Han, Turmuş Han memlekêtlerin taksim idüp, her biri bir vilâyete han oldı. Karındaşları Buyundur Han ta'allukatiyle Horasan'dan azimet idüp Anı'ya Kars'a gelailer. Gürcistan keferesiyle cenk idüp Tiflis'i aldılar.

Andan Demür Kapu'ya varup Küstasek Melik'i muhasara idüp Demür Kapu'yı alup başın kesdi. Ol tarihte İsa aleyhi 's-selâm göge çıkup bizüm Peygamberümüzden nişan yoğidi. Anlar din mezheb bilmezleridi, amma Hakka ikrarları varidi. Oğuz taifesi dirleridi, Kazan Han dirleridi, Bayundur Han'ın veziri idi. Aralarında Taş Oğuz, İç Oğuz begleri anılırıdi. İç Oğuz beglerine Kazan Han, Budak Beg, Yigen Beg, Şemseddin Beg, Beyrek Beg, Kara Konuk Beg dirleridi. Taş Oğuz beglerine Dundar Beg, Emen Beg, Avşar Beg, Düker Beg, Rüstem Beg, bunlara Taş Oğuz begleri dirleridi. Cümle doksan bin askeridi. Dede Korkut seyhlere idi. Bin ^{۱۰۰۰} beglerinin ulusına Kazan Han dirleridi. Elli sekiz Salcuğ'un ulusına Dundar Beg dirleridi. Bin Bügdüz'ün ulusuna Emen Beg dirleridi. Altmış kırkıl sakallu kocanın ulusuna Uruz Koca, otuz çobanın ulusuna Karacuk Çoban dirleridi. Oğuz kavlince bunlar bir taife idi. Bayundur Han'un askeri idi. Bizüm Peygamberümüz dünyaya gelmezden mukaddem bunlar kırk yıl Gürcistan keferesiyile cenk cidal idüp Dokuz Tümen Gürcistan beglerinden haraç aldılar. Kaçankim Server-i Kâinat Muhammed Mustafa salla 'llahü aleyhi ve sellem dünyaya gelüp Mekke'de zuhur itdi, Bayundur Han Resulullah Salla 'llahü aleyhi ve sellem efendimizi vakıasında görüp iman getürdi. Kazan Han'ı, Dundar Beg'i, Emen Beg'i Kâbe-i şerife Resul aleyhi' s-selâma gönderüp ümmet olduğını bildürdi. Ezin canib çünkü Kazan Han bu beglerle Kâbe'ye gelüp Resule buluşdılar, Resulullah mescidde oturdu (otururıdi) bunları gördi, bir aceb uzun taife ki saçları kırılmamış, bıyıkları alınmamış, tırnakları kesilmemiş, duvara sıkıldı. Mihrab yiri andan kaldı dirler. Pes Resulullah anlara iman arzeyledi, iman getürdiler. Selman-i Farisi radiye 'llahu Ta'ala anı anlara koşdı. Demür Kapu'ya gelüp anlara iman-i İslâm ve salât u savm ta'lim itdi. Dede Korkud'ı içlerinde şeyh dikdi. Sonra Bayundur Han'ın evlâdından Uzun Hasan memalik-i Aceme Padişah olduğında İslâm dini Acem'de üstüvar oldu. Tebriz'de Şam Kazan ki dirler Kazan Han'ın oğlu Hüdabende'nün mezarıdır. Tebriz'de cami-i şerifleri vardır. Meşur kavm idi.

Görülüyor ki Bayburtlu Osman'ın verdiği izahat esas itibariyle geniş bir Dede Korkut nüshasına veya rivayetine dayanmaktadır. Yalnız Uzun Hasan'ı ve İlhanlı Gazan Han ile ilgili Şenb-i Gazan'ı bunlarla karıştırmıştır.

9. Bitlis Kürt beylerinden olan Şeref Han'ın 1597 de bitirdiği *Şerefname* adlı farsça tarihinin mukaddimesinde, Dede Korkut hikâyesinde adı geçen Bügdüz Emen ile ilgili bir kayıt vardır. Bu kayıta Şeref Han Kürtlerin dağılık kalmaları ve devlet kurama-

malarına sebep olarak nakledilen bir rivayetten bahseder. Bu rivayete göre Peygamber zuhur edince cihan hükümdarları kendisine itaatlerini bildirmek için elçiler göndermişler. Türkistan'ın büyük hükümdarlarından Oğuz Han da bu arada Kürt büyüklerinden Buğduz adlı birini göndermiştir. Hazret-i Peygamber bu korkunç yapılı elçinin dehşetli iğrenç haline şaşarak nefretle hangi kabileden olduğunu sorar. Elçi Kürt taifesinden olduğunu söyleyince Peygamber bu kavme devlet kurmak nasip olmasın, çünkü dünyanın başına belâ olurlar diye beddua eder. Onun için Kürtlere büyük devlet kurmak ve saltanat sürmek nasip olmamıştır (Şeref Han, *Şerefname*, Peterburg 1860, I. c. , 17. s.).

Şerefname'nin bu rivayetindeki elçinin adı Buğduz (بوغدوز) olarak geçmekte ve Kürt olduğu kaydedilmektedir. Fakat gerek Dede Korkut kitabında Bügdüz Emen'in gidip Peygamberi gördüğü ve gelip Oğuzda sahabesi olduğu şeklindeki tanıtmadan, gerek Bayburtlu Osman'ın, Oğuz elçilerini gördüğü zaman Peygamberin ürperdiği şeklindeki kaydından bu rivayetin Kürtlere Oğuzlardan geçtiği anlaşılmakta ve Kürt büyüklerinden gösterilen Buğduz'un Dede Korkut'taki Bügdüz Oğuzlarının beyi Bügdüz Emen olduğu görülmektedir. Esasen Buğduz'u Oğuz Han'ın göndermesi de bu rivayetin aslında Oğuzlara ait olduğunu göstermektedir.

10. Dede Korkut'un Kayılar hakkındaki kerametinden Osmanlı tarihçisi Edirneli Ruhî de bahsetmiştir. Eserini XVI. asrın başında yazan Mevlâna Ruhî'nin Dede Korkut hakkındaki bu kaydında şöyle denilmektedir:

«Korkut Ata'dan nakli iderler ki dimiş imiş ki hanlık Oğuz Han vasiyyeti mucibince âhır Kavı Han evlâdına düşse gerekdür. Ta kıyamete denlü ol nesilden almasa gerekdür.» (Mordtmann, *Ruhî Edrenevî*: MOG, 1923 - 1925, II, 132 - 146).

Ruhî'nin bu kaydını sonradan Münecimbaşı da almıştır. Köprülü bu kayda dayanarak Ruhî'nin Dede Korkut kitabını ilk defa gören Osmanlı tarihçisi olduğunu ve bu rivayetin oradan alındığını söylüyor (*İlk mutasavvıfîlar*, 281. s. , 1. not). Fakat bu rivayette bir «Oğuz Han'ın vasiyeti» meselâsi vardır ki bu Dede Korkut kitabında da, *Selçukname*'de de zikredilmemiştir. Onun için bu kaydı Ruhî'nin başka bir Oğuzname veya Dede Korkut nüshasından almış olması lâzımdır.

11. Ebulgazi Bahadır Han'ın 1659-1660 tarihinde yazdığı *Şecere-i Terakime* adlı eserde Dede Korkut ile ilgili geniş malûmat vardır. Oğuznamenin Türkmen rivayetini teşkil eden bu eserde kor-

kut Ata, Reşidüddin'de olduğu gibi çok sayılan bir devlet müşaviri olarak geçer.

Şecere-i Terakime'de (T. D. K. neşri, İstanbul 1937) önce 28a'da başlayan ve Oğuz ülkesi ile Türkmen adından bahseden kısımda Korkut Ata zikredilmektedir. Burada Aynal Yavı Han'ın veziri olduğu söylenen Korkut Ata'nın Abbasiler devrinde yaşadığı bildiriliyor (29b). Sonra o zamana kadar Oğuzların oturdukları yerler tayin edilerek 4-5 bin sene Oğuzların nasıl idare edildikleri anlatılıyor ve bu arada Bicenelerle Salurlar arasındaki mücadeleye temasla Bicene padişahının Salur Kazan'ın annesini kaçırıp hamile bırakması anlatılıyor. Korkut Ata'dan bahseden asıl bölüm Aynal Yavı'nın han olması ile başlamaktadır (30a). 35a'ya kadar devam eden bu kısımda keramet sahibi ve sözü geçen vezir olarak gösterilen Korkut Ata'nın sırayla Kayı Aynal, Davlı, Kül Erki, Tuman ve Kanlı Yavlı hanlara vezirlik ettiği anlatılmaktadır. Davlı hariç diğer hanlar zamanında yaptıkları aşağı yukarı Reşidüddin'dekinin aynıdır. Kayı Aynal ve Davlı'dan sonra Kül Erki'yi başa geçirmiş, Tuman'a ad takmış, Tuman'ı Kül Erki'nin kızı ile evlendirmiş, Kanlı Yavlı'yı başa geçirmiştir. Babası Kara Hoca olup uzun bir ömür sürmüştür.

Eserin 47a-48a sayfelerinde de tekrar Korkut Ata ile Salur Kazan'dan bahsedilmektedir. Bu kısımda, Şah Melik'ten sonra Salur'dan bey olan Ögürçik'ten bahsedilirken onun ataları arasında Oğuzun yedinci torunu olarak zikredilen Salur Kazan'ın hakikatte Peygamberden 4000 yıl önce yaşamış olan Oğuz Han'dan altı göbek sonra değil, Peygamberden 300 sene sonra geldiği ve Korkut Ata'ya aynı zamanda yaşadığı anlatılarak Korkut Ata'nın Salur Kazan'a hitap eden bir manzumesi naklediliyor. Bu manzumenin son dördlüğünde «Seyyâh Korkut» tabiri geçmektedir.

Şecere-i Terakime'de, bir az aşağıda (49b-50a) tekrar Salur Kazan'dan bahsedilmektedir. Burada, Ögürçik'in evlâtları sayılırken bir yerde, bir nameden naklen Bicene padişahı Tuymaduk'un Kazan'ın anası Sıcaklı Hatun'u kaçırıp hamile bıraktığı, tekrarlanmakta, Sıcaklı'yı kocası Engeş'in ancak üç yıl sonra geri aldığı, fakat altı ay sonra bir çocuğu dünyaya gelince Kazan'ın, anasının başını yardığı ve bu çocuğu nereden aldığı sorduğu, onun da manzum olarak İt Bicene'den hamile kaldığını bildirdiği, çocuğa Eyrek adını koydukları ve o zamandan sonra köpeğe Seyrek adı konmasının âdet olduğu anlatılmaktadır.

Nihayet 55a'da Oğuz iline beylik yapan kızlar zikredilirken Salur Kazan Alp'in karısı «boyu uzun» un bunlardan biri olduğuna ve

bunun «altun kürsili Şurdun Bay»ın kızı bulunduğuna temas ediliyor.

Demek ki *Ş cere i Terakime*'de Dede Korkut'tan başka Salur Kazan, Eyrek ve Seyrek isimleri de geçmekte ve Kazan'ın karısının «boyu uzun» sıfatına da temas edilmektedir. Bütün bu geniş malûmat ve bilhassa Kazan Alp'in üzerine fazla durması, Ebulgazi'nin istifade ettiği Oğuznameler arasında Dede Korkut (Korkut Ata) hikâyelerinin de bulunduğunu, fakat bu Korkut Ata hikâyelerinin Dede Korkut hikâyelerinden farklı olduğunu göstermektedir.

12. Edirneli Ruhî'nin Dede Korkut ile ilgili kaydını sonradan Müneccimbaşı'nın da tekrarladığını yukarıda söylemiştik. Meşhur arapça tarihini 1672 de yazan Müneccimbaşı'nın tekrarı aynen şudur:

«Kadimü 'z-zeman Türkmen kabâili beyninde Korkut Ata nam bir ehl-i hâl aziz vardı. Bir gün buyurdu ki saltanat akıbet Oğuz Han'ın vasiyeti üzre oğlu Kayı Han evlâdına nakl idüp ila âhiri 'z-zeman ber-devam olur.» (Müneccimbaşı trc., İstanbul, III. c., 257. s.)

13. *Tarih-i dost Sultan* isimli eserde de Korkut'tan bahsedilmektedir (bk. Orhan Şaik Gökyay a. e., Başlangıç, 29. s.). Burada Korkut «Mecûsiler hakimi ve rahimleri bakışların peygamberi» olarak gösteriliyormuş. Özbek Han'ın İslâmiyeti kabulüne ait bir efsanede İslâm uleması ile Mecusi kâhinleri münazara etmişler, kâhinlerin sihri batıl olunca «Han hükm kıldı kim Korkut'dın yürüp istenizler... mülâzim çıkup Korkut'dın baktı irse gördiler Korkut'nın başında özge suretlik kişiler başını koynıga salup oturur irdiler» deniliyor.

14. Evliya Çelebi de Dede Korkut'tan bahseden müellifler arasındadır. Fakat Evliya Çelebi'nin bu hususta verdiği malûmat sadece Dede Korkut mezarları ile ilgilidir. *Seyahatname*'sinin bir yerinde (II. c., 132. s.) 1647 yılında görmüş olduğu Demür Kapu'daki bir ziyaretgâhdan bahsederken şu malûmatı vermektedir:

«Ziyaretgâh-i Cebel-i Erba'in yâni kırklar makamı: Kırk adet kabr-i azim olup ziyaretgâh-i enamdır. Ziyaretgâh-i Dede Horhut ulu sultandır. Şirvanlılar bu sultana mu'tekiddürler.»

1655. yılında gördüğü Ahlat'tan bahsederken de Ahlat'taki eski mezarları anlatmakta ve bu arada şunu kaydetmektedir (*Seyahatname*, IV. c., 140.s.):

«Osmanlıların eski ataları içerisinde Ahlat'da yatanlardan biri de Korkut Han'dır.»

15. Buharalı Hafız Derviş Ali Çengî adlı bir müellifin XVII. asırda

yazdığı *Tuhfetü 's-sürur* adlı, ozan çalgısı kopuzdan bahseden farsça bir kitapta Dede Korkut kitabındaki bazı kahramanlarla ilgili bir rivayet vardır (bk. A. Fitrat, *Özbek müzikleri tarihi*, Taşkent 1927, 43—49. s. ve ondan naklen Kırzioğlu M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznameleri*, I. kitap, İstanbul 1952, 10. s.). Bu rivayete göre 97 Oğuz kabilesinde en meşhur hanlar Ak Han, Kara Han ve Bayundur Han adındaki üç padişah, en meşhur alplar da Bögdiz Emen, Salur Kazan Şah Bakı ve Yetim Gozan imiş. Bunlardan Bögdiz Emen, Gozan'ın ağabeyisini öldürmüş. Gozan da ağabeyisinin öcünü alarak Bögdiz Emen'i ok ile öldürmüş ve onun ozan çalgısını almıştır. Fakat daha sonra Bögdiz Emen'in oğlu Gozan'ı öldürerek babasının kopuzunu da geri alır.

Bu rivayetteki Bayındır Han, Bögdiz Emen, Salur Kazan'dan başka Yetim Gozan'ın da Dede Korkut kitabından geçen Okçı Kozan olduğu açıktır. Bu alpin aynı zamanda Topkapı Sarayı Oğuznamesi ile Atalar Sözü kitabında da ismi geçmektedir. Dede Korkut kitabında fazla bir rolü olmamakla beraber bu kayıtlardan Okçı Kozan'ın Oğuz destanında mühim mevkii olduğu anlaşılıyor. Dede Korkut kitabına göre bu kahramanların babası Ense Koca'dır.

15. Kul Ata isimli ne zaman yaşadığı belli olmayan bir Azeri şairinin *Leylâ Mecnun* mesnevisinde Dede Korkut'un adı ve öğütleri geçmektedir (bk. O.Ş. Gökyay, *Kul Ata mesnevisi*: Ülkü, Temmuz 1937, IX, 342—348). Daha ziyade halk için yazılan bu mesnevîde Dede Korkut'tan bahseden beyitler şunlardır :

Hoş dimiş Korhut tahammül hoş-durur
Neyşeker teg kahrı yudmak nuş-durur
Şeytan aklylen iş işledük müdam
Tâ olur beyle işimiz şeyle ham
Piş-kadimler sözün işitmek gerek
Her ne ki pîrler dimiş itmek gerek

(47b)

Kem-asıl kişilerin işi budur
Gıybet yalan bühtan idişi budur
Dede Korhut dir ki ol âkil durur
Söyleyen dir ki ol beter durur

(54b)

Dede Korhut söyledi ki düşmenin
Ölüsi ölse sevinmen kimsenin
Nişe ki bu cümle başlardan geçer
Cümle âlem hem bu şerbetden içer

(63a)

16. XVII. asra ait bir Garp kaynağında da Dede Korkut ile ilgili bazı kayıtlar mevcuttur. Alman hükümetinin Rusya'ya ve İran'a gönderdiği elçiler heyetine dahil bulunan Leipzig Üniversitesi profesörlerinden Adam Olearius 1638 de Demirkapı-Derbend şehrinde geçerken o civardaki mezarları tetkik etmiş ve bu eski mezarlar hakkındaki yerli ananelerini dinlemiştir (Adam Olearius, *Moscovitiſche und Perſaniſche Reiſebeschreibung*, Hamburg 1696, 378-379. s., fransızca trc. *Relation du voyage d'Adam Olearius en Moscovie, Tartarie et Pers*, Paris 1659, II.c., 43-44. s.).

Yerliler bu mezarların Muhammed Peygamberden sonraki eski bir zamanda Okus milletine mensup Kassan isimli padişahın bu Lezgilerle yaptığı ve onlardan binlercesini öldürdüğü bir savaştan kaldığını nakletmişlerdir. Burada ayrıca bir «kırklar» mezarının da bulunduğunu kaydeden Olearius'a yerliler, kendi eceli ile ölen Kassan'ın mezarının Tebriz yakınında Acı Çay'ın kıyısında, Kassan'ın karısı Burla'nın mezarının da Urmı (Urmiye) kalesinde olduğunu söylemişlerdir. Olearius ayrıca Derbend yakınında bir tepenin üzerinde imam Kurhud'un mezarını da görmüştür. Bu İslâm velisi, anlatıklarına göre, Peygamberin yakınlarından olup onun ölümünden sonra da üç yüz yıl yaşamıştır. Bu Kurhud Kassan'a çok bağlıymış ve önünde kopuz çalıp şiirler söyleyerek onu Müslüman olmayan Lezgiler aleyhinde savaşa teşvik edermiş. Nihayet İslâm propagandası yapmak üzere aralarına girdiği putperest Lezgiler tarafından öldürülmüş.

Görülüyor ki bu Alman seyyahına anlatılan rivayetler, tarihî hadiselerle Dede Korkut hikâyelerinin birbirine karışmasından meydana gelmiştir. Hikâyelerdeki Kazan Bey ile İlhanlı Gazan Han birleştirilmiş ve Gazan Han'ın Acı Çay'daki türbesi Şenb-i Gazan Dede Korkut'taki Kazan'a mal edilmiştir. Yerlilerin Kazan, Burla ve Korhut isimleri ile Kazan=Korkut münasebeti ve Korkut hakkında verdikleri malûmatın ise tamamiyle Dede Korkut rivayetlerinin kalmışlığı olduğu şüphe yoktur.

Sonradan Barthold, Olearius'un bahsettiği Dede Korkut mezarını aramağa gitmiş, fakat tarif edilen yerde böyle bir şeye rastlamamıştır. Bundan Evliya Çelebi'nin de gördüğü bu mezarın zamanla kaybolduğu anlaşılmaktadır.

KORKUT İSMİNİN YAYILDIĞI SAHA

ve

BUGÜN YAŞAYAN DEDE KORKUT HİKÂYELERİ

Yukarıya sıraladığımız tarihî kaynakların Dede Korkut — Korkut Ata ve hikâyeleri hakkında verdiği haberlerin hepsi kendi devirlerindeki Oğuznamelerle Oğuz halk rivayetlerine dayanmaktadır. Bu rivayetlerin hepsi Dede Korkut'un portresini aşağı yukarı aynı şekilde çizmiş olup verilen malûmat hemen hemen Dede Korkut kitabındaki aynıdır. Halk filozofu, keramet sahibi, akıl hocası ve ozan olarak Dede Korkut — Korkut Ata'nın hatırası muhtelif devirlerde ve uzun asırlar boyunca Türklerin eski ve yeni yurtlarında canlı olarak yaşamış ve Türklük âleminin muhtelif zümreleri arasında ve geniş bir sahada son zamanlara kadar muhafaza edilmiştir.

Bugün bir taraftan Dede Korkut'un adı ve hatırası, diğer taraftan Dede Korkut kitabında gördüğümüz hikâyelerden bazıları geniş Türk dünyasının muhtelif sahalarında hâlâ yaşamaktadır.

Yalnız Dede Korkut kitabındaki coğrafi sahayı içine alan Anadolu ve Azerî sahasında Dede Korkut'un ismine ve hatırasına rastlanmamakta, fakat Dede Korkut hikâyeleri asıl Doğu Anadolu ve Azerî sahasından başka bugün bütün Anadolu'ya yayılmış olarak halk tabakaları arasında yaşamaktadır.

Buna mukabil Dede Korkut hikâyelerinden başka Korkut Ata'nın adı ve hatırası da Azerî ve Anadolu sahası dışındaki muhtelif Türk zümreleri arasında bugüne kadar yaşamağa devam etmiştir.

Nitekim bugün Türkmenlerle Kazaklar arasında Korkut Ata'nın kabir izlediği hakkında bir rivayet mevcuttur. Bu rivayete göre Korkut Ata uzun müddet ecelden kaçmak istemiş, fakat nereye gitseniz «mezar izleyen (arayan) Korkut» için mezar kazdıklarını görmüş, nihayet üç yüz yaşındaiken kendisi için kazılan mezarlardan birinin yanında ölmüştür (bk. O. Ş. Gökyay, *a. e.*, Başlangıç, 25. s., Abdülkadir İnan'dan naklen). Bununla ilgili olarak Türkmenler arasında takdir ve kıymet hakkında «Korkut'un kabrini kazma» diye bir darbimesel de varmış (Abdülkadir İnan, *Kitab-ı Dede Korkut hakkında: Türkiyat Mecmuası* I, 213—214. s.).

Velyaminov Zernov Korkut'un ecelden kaçması hakkında Sırderya havzasında Kazaklardan şu rivayeti dinlemiştir (ZVO IV, 283. sahifeden naklen O. Ş. Gökyay, *a. e.*, Başlangıç 35—36 s., 2. not):

«Korkut Evliya evvelce dünyanın bir köşesinde yaşamış. Bir gün rüyasında bir kaç adamın mezar kazdıklarını görmüş. Bunu ki-

me kazıyorsunuz diye sorunca Korkut Evliya için kazdıkları cevabını almış. Sabahleyin uyanınca kendisine ölümün yaklaştığından korkarak onun önünden kaçmağa karar vermiş ve dünyanın öbür ucuna gitmiş. Orada da aynı rüyayı görünce bu sefer dünyanın merkezi olan bir yerde yerleşmeğe karar vermiş ve bu maksatla Sırderya havzasında mezarının bulunduğu yere gelmiş. Fakat orada da aynı rüyayı görmüş. Bunun üzerine karada yaşayamayacağını anlayarak hirkasını Sırderya nehrinin ortasında suyun üzerine yayararak üzerine oturmuş ve yüz sene daha yaşamıştır. Nihayet orada ölmüş ve öldükten sonra Müslümanlar cesedini çıkararak o civarda gömmüşler.»

Yine Kazaklar arasında Korkut Ata halk şairi, kopuz ve tanburu çalgılarının mucidi olarak tanınmaktadır. Kazaklara göre en büyük velilerden biridir. Kazak bakışları kopuz çalıp türkü söylerken pîrleri saydıkları Korkut Ata'dan istimdat ederler, (Abdulkadir İnan, göst. yer).

Kırgız destanı'1 Manas'ta da Korkut'un ismi geçmekte ve Dede Korkut kitabındaki Kazılık dağı zikredilmektedir.

Kazaklarda sevgilinin gözleri Korkut'un yaktığı çırağa benzetilir. Dede Korkut'taki Depegöz'ün doğuşuna benzer şekilde bir tasvire Kazakların Er Tüştük hikâyesinde, bir nehirde bir akciğerdenden dev çıktığı hakkındaki kısımda da rastlanır (Abdülkadir İnan, göst. yer).

Kazakistan'da Ak Mula şehrinden 110 fersah mesafedeki Munçaktı ve Dumburalı adlı iki küçük dağa verilen isimler de halk rivayetlerine göre Korkut Ata'ya bağlanmaktadır. Güya eski zamanda Korkut (Korkurt) Ata elinde tanburu Kazak bozkırlarında gezermiş. Munçaktı (Munçaklı) dağında tanburunun munçağını (püskülünü), Dumburalı dağında da tanburunu unutarak bıraktığı için bu dağlara bu isimler verilmiştir (Abdullah oğullarından Hamit Hamdi, *Korkuta ait*: Türkiyat Mecmuası II, 396—397).

Sırderya'nın Aral gölüne yakın bir yerinde bir Korkut Ata mezarı vardır. Bu sebeple oradaki istasyona da Korkut adı verilmiştir. Aral gölünün kuzeydoğusunda aşağı Sırderya kıyısında Kazalinsk şehri yakınında olan bu mezarı ilk defa Amerikalı seyyah Shiller tanıtmış ve künbetli Korkut hazretlerinin türbesinin resmini neşretmiştir (türk. trc. Kolağası Ahmet, *Musavver Türkistan tarihi ve seyahatnamesi*, İstanbul 1294, 102—103 ve 282—283.s.). Sonra 1897 de mezarı görmüş olan A. Divaev önce bu hususta gördüklerini yazmış ve sonra mezarın 1899 da çektiği iki resmini neşretmiştir (bilgi için bk. A. Divaev, *Mukaddes Horhut Ata'nın mezarı hakkında*

bir kaç söz: ZVO X, 1897, 193—194; mezarın resmi için Divaev, a. e.: ZVO XIII, 39—40).

Dede Korkut hikâyelerinden bugün yaşayanlara gelince, bunlara daha çok Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde rastlamaktayız. Anadolu'da şimdiye kadar tesbit edilen hikâyeler Beyrek, Deli Dumrul ve Tepegöz'dür. Bütün bu hikâyeler bir hayli değişikliğe uğramış, içlerine bir çok masal unsurları karışmış, bazı kahramanların isimleri değişmiş ve umumiyetle ana vakalarda Dede Korkut hikâyeleriyle benzerlikleri kalmıştır. Bunun neticesinde Dede Korkut kitabındaki destanî ruhtan eser kalmamış ve bu hikâyeler masalla karışık vasat halk hikâyeleri şekline girmiştir.

Yaşayan Dede Korkut hikâyeleri içinde en yaygını Bey Böyrek (Beyrek) olmuştur. İsmi bazan «Ak Kavak Kızı», bazan «Bengiboz ile Bey Böyrek», bazan «Bey Beyri» veya «Bey Böyre» olan bu hikâyenin şimdiye kadar Safranbolu, Cenubî Anadolu ve Toroslar, Erzurum, Erzincan, Trabzon, Bayburt, Beyşehir, Konya ve İstanbul rivâyetleri tesbit edilmiştir.

Bunlardan Safranbolu ve Trabzon rivâyetlerini Ahmet Baha tesbit ve neşretmiştir (Millî Mecmua, İstanbul 1930, 132. sayı; Adsız Mecmua, 10. sayı; Bartın Gazetesi 21 Eylül 1931, 312. sayı v.d. da Safranbolu; 26 İkteşrin 1931, 317. sayıda Hamamizade İhsan'dan naklen Trabzon rivâyeti). Cenup (Gâvurdağı, Aladağ) rivâyetlerini Ali Rıza Yalman (Yalgın) tesbit ve neşretmiştir (Memleket mecmuası, Adana 1929, 5. sayı v.d.; *Cenupta Türkmen oymakları*, III. kısım, Ankara 1933, 68—80. s.).

Erzurum rivâyetini de Baha Gökoğlu neşretmiştir (Halk Bilgisi Haberleri, İstanbul 1936, 5. yıl, 54. sayı 81—87. s.).

Bayburt'un üç ayrı rivâyetini Osman Turan tesbit ve neşretmiştir (Ülkü, Ankara 1938, X, 59. sayı; Türklük, İstanbul 1938, II. c., 8. sayı).

Beyşehir rivâyeti ile Konya'nın Meydan köyü rivâyetini ağızdan tesbit ederek, İstanbul rivâyetini ise İstanbul Üniversitesi Ktp. no. 339 ve Ankara Türk Dil Kurumu Ktp. no. 1359—6028 de kayıtlı yazmalardan çıkararak cönklerden topladığı Bey Beyri manzumeleri ile beraber Pertev Naili Boratav neşretmiştir (Ülkü X, 60. sayı; XI, 61. sayı v.d.; bunları ayrıca bir kitap halinde de toplamıştır: *Bey Böyrek hikâyesine ait metinler*, Ankara 1939).

Bunlardan başka Bey Böyrek hikâyesinin Muğla'nın Uygur köyünde de bir rivâyetini dinlediğini Hamit Zübeyir Koşay'dan duymuştuk.

Deli Dumrul hikâyesinin şimdiye kadar bir tek rivâyeti tesbit

edilmiştir. Antalya'nın Zeytun köyünde mevcut olan bu rivayeti Atabeyli Naci tesbit ve neşretmiştir (Ün mecmuası, Isparta Halkevi, 1934 birinci teşrin, 5. sayı, 81-82. s.).

Tepegöz hikâyesinin Anadolu'da yaşadığını ilk defa bildiren M. Cevdet olmuştur. M. Cevdet, çocukluğunda, babasının hizmetinde bulunan Bayındırlı Mehmet Çavuş'un bu hikâyeyi kendisine tatlı tatlı anlattığını nakletmektedir (*Oğuzname—Kitabı Lede Korkut*: Yeni Mecmua, Çanakkale nüshası, İstanbul 1337, 89-92. s.).

Tepegöz hikâyesinin de bu haber dışında şimdiye kadar bir tek rivayeti tesbit edilebilmiştir. Ali Rıza Yalman'ın tesbit ettiği bu rivayet de anlatan ertesi günü gelmediği için yarım kalmıştır (*Cenupta Tärkmen oymakları*, IV; Adana 1933, 32-34. s.).

Dede Korkut hikâyelerinin tesbit edilen bütün bu rivayetlerinin hülâsalarını Orhan Şaik Gökyay bir araya toplamıştır (a. e., Başlangıç, 44-74. s.).

Dede Korkut'un Anadolu'da en yaygın hikâyesi olan Beyrek'e Anadolu ve Azeri sahası dışında da rastlanmaktadır. Bu hikâyenin coğrafi muhitlerine ve etraftaki düşmanlara uydurulmuş birer varyantı Karakalpaklar, Kazaklar, Başkurtlar ve Özbekler arasında da yaşamaktadır. Hikâyenin Karakalpaklar ve Kazaklar arasındaki ismi Alpamış yahut Alpamsı, Başkurtlardaki ismi Alpamış yahut Alpamşa, Özbekler arasındaki ismi Alpamış'tır. Bu kelimelerin Alp-Bamsı'dan meydana geldikleri anlaşılıyor. (Beyrek hikâyesinin bu rivayetleri hakkında daha fazla malûmat için bk. Abdülkadir İnan: *Ülkü X*, 545-547.)

DEDE KORKUT'UN COĞRAFYASI

Dede Korkut kitabında geçen yer adları iki kısma ayrılabilir. Bunlardan bir kısmı hikâyelerdeki vakaların cereyan etmiş gösterildiği asıl saha içindeki yerler, diğer kısmı ise vakaların cereyan ettiği saha dışında kalan ve bazı vesilelerle adları geçen uzak yerlerdir.

Asıl hikâyelerin cereyan etmiş gösterildiği sahanın ortasında Oğuzların oturdukları bir ülke vardır. Bu ülkeye kitapta Oğuz İlleri yahut sadece Oğuz denmektedir. Oğuz kelimesinin bir karşılığı da «Oğuzlar»dır. Yani kitapta Oğuz kavmine de, Oğuz kavminin oturduğu ülkeye de «Oğuz» adı verilmektedir ve Oğuz kelimesinin bu kullanışı çok dikkate değer bir mahiyettir.

Kitapta, Oğuz ülkesi de İç Oğuz ve Taş Oğuz diye ikiye ayrılmıştır. İç Oğuz'a Üç Ok ve Taş Oğuz'a Boz Ok da denilmektedir.

Esere göre Oğuz İlleri bugünkü Kuzeydoğu Anadolu'dadır. Fakat bu Oğuz ülkesinin hudutları vazih olarak belli değildir. Hikâyelerde «Oğuzun serhaddi»nden bahsedilir, fakat bu serhaddin nerede olduğunu kestirmeğe imkân yoktur. Aynı şekilde İç Oğuz ve Taş Oğuz'un nereler olduğu ve nasıl ayrıldığı da belli değildir. Her beyin bir yurdu, bir ordusu olduğu anlaşılıyor, fakat bunların da yerleri ve hudutları hiç bir şekilde belirtilmemiştir.

Hikâyelerin verdiği intibaa göre insanın gözünün önünde Oğuz ülkesi olarak Gürcistan - Pasinler - Ağrıdağı üçgeni içinde kalan ve Aras nehri ile kollarının içinden geçtiği bölge canlanmaktadır. Bu bölge oldukça dardır. Gerçi civardaki kâfir kaleleri de birer birer zaptedilir. Fakat her kalenin zapt ve yağmasından sonra Oğuz beyleri yine yurtlarına dönerler.

Oğuz ülkesinin kuzeyinde Gürcistan vardır. Yalnız bu cephesi bir az vazih gibidir. Onun haricinde kalan cihetlerde, Oğuz ülkesine yakın veya uzak muhtelif kâfir kale ve hisarları, muhtelif kâfir melik ve tekürleri vardır. Oğuzlar muhtelif akınlarda civardaki kalelere, bu arada Bayburt hisarına kadar uzanırlar. Trabzon'la da münasebetleri vardır. Vakaları anlatılmayan, fakat tavsifleri yapılan bazı beylerin bir taraftan Kafkas Demir Kapısı'na, diğer taraftan Diyarbakır ve Mardin'e kadar akın yaptıkları da anlaşılıyor.

Hülâsa Dede Korkut kitabında gösterilen hareket sahası geniş manası ile Kafkaslardan Mardin'e, Trabzon ve Bayburt'tan Aras ve Kür nehirlerinin aşağısına kadar olan bölgeyi içine almakta, Oğuz ülkesi ise bu bölgenin ortasında Hasankale, Kars, Gümrü, Gökçe Göl, Ağrı dağı, Karaköse arasında kalan kısımda bulunmaktadır.

Oğuzlar göçebe oldukları için olacak, kitapta hemen hemen hiç bir şehir onlara mal edilmemekte, Oğuz ülkesinde hiç bir şehir veya kale olmadığı anlaşılmaktadır. Yalnız Ağca Kale Sürmelü adı Oğuz ülkesinde gibi gösteriliyor, fakat buranın da hikâyelerde bir kale veya hisar olduğuna dair hiç bir işaret yoktur. Hikâyelerde Oğuzların adeta vatani da, şehir ve kaleleri de dağlar ve çayırlar, kısacası saf tabiattır. Buna mukabil civardaki kâfirlerin hepsinin şehir ve kaleleri vardır.

Bu coğrafi durum, bu gayri vazih Oğuz ülkesi hiç şüphesiz Dede Korkut hikâyelerinin menşei ile değil, elimizdeki metnin tesbiti ile alâkalıdır. Bu vuzuhsuz coğrafya, hikâyelerde Oğuz ülkesi olarak gösterilen bu isimsiz tabiat, Dede Korkut kitabında bahsi geçen Oğuz illerinin bu bölgede değil, Oğuzların Orta Asya'daki eski yurdunda olduğunu açıkça göstermektedir. Buradaki sözde Oğuz

ülkesinin, ismi ile geçen tek tabiat parçası Kazılık dağıdır ki bu dağ da Oğuzların Sırderya havzasındaki eski yurdunda bulunmaktadır.

Hülâsa Dede Korkut hikâyeleri bu bölgede teşekkül etmemiş, tesbiti sıralarında veya daha önce buraya uydurulmuştur. Onun içindir ki kitaptaki coğrafya igretidir, vuzuhsuzdur, karışıktır. Oğuz ülkesi vuzuhla yerine oturtulamamış, destanlar vasıtasıyla intikal eden Oğuzların ana yurduna ait bazı isimler yeri tayin edilmeden zikredilmiş, böylece has isimler birer cins isim haline getirilmiş, «arkuru yatan ala tağ», «karşu yatan kara tağ» gibi tabiat parçaları kahramanlarla beraber dolandırılmış ve şahısların peşini bırakmamıştır. Bu yüzde eserde geçen bir çok yer adının has isim veya cins isim olup olmadığını tayin etmek imkânsız hale gelmiştir.

Aslında burada mevcut bulunmamış olan Oğuz ülkesinin bu coğrafi sahaya bir türlü yerleştirilmesine mukabil Oğuz ülkesi dışındaki yer adları açık olarak belirtilmiştir. Çünkü bunlar hikâyeleri tesbit eden için malûm yerlerdir ve hikâyelerin tesbit edildiği zamanki hüviyetleri ile esere girmişlerdir. Bunlar umumiyetle civardaki şehir ve kalelerdir, hepsi kâfirlerin elindedir.

Hikâyelerde hareket sahası dışında kalan ve bazı vesile ile temas edilen yerler İstanbul, Rum, Şam, Mekke, Medine ve Türkistan ile Türkistan'daki bazı dağlardır. İstanbul'a Beyrek'e hediyeler alan bezirgânlar gelir. Deli Dumrul şöhretinin Rum'a, Şam'a gitmesini ister, Kazan oğlu Uruz ağaca hitap ederken onun Mekke ile Medine'nin kapısı olduğunu söyler. Türkistan Bayındır Han ile Kazan'ın tavsiflerinde «Türkistan'ın direği» şeklinde geçer. Türkistan'ın bazı dağları da bazı tavsif ve hitaplarda geçer.

Bunların dışında kalan yerler hareket sahasına dahil ülke, şehir kale, dağ, ırmak ve denizlerdir.

*

Dede Korkut kitabındaki coğrafi isimlerin yerlerini tesbit için ilk araştırmayı Abdülkadir İnan yapmış ve Bayburt, Avnik, Kara-Dervent, Sürmeli, Ağcakale isimleri üzerinde durarak ancak Bayburt ile Avnik kalesinin yerlerini tesbit edebilmiştir (*Birinci ilmî seyahâte dair rapor*, İstanbul 1930, 55 - 57. s.).

Bu hususta devamlı bir şekilde en çok çalışan ilim adamı Fahrettin Kırzioğlu olmuştur. Kırzioğlu sırasıyla Doğuş (*Karsaklı, İçoğuz yahut Karseli*: Doğuş, Kars Halkevi Dergisi, Kasım 1939, 6-47. sayı), Ülkü (Fahrettin Çelik, *De le Korkut kitabındaki coğrafi isimler*: Ülkü, Temmuz 1941, XIII, 101. sayı) ve Türk Yurdu (1-15 Sonkânun 1943,

XXVII, 29–32) dergisin yazdığı yazılarla Dede Korkut kitabındaki yer adalarının büyük bir kısmını tesbit etmiştir.

Kırzioğlu'nun bu makalelerinden sonra Ettore Rossi (*Il «Kitâb-ı Dede Qorqut»*, Citta del Vaticano 1952, 35–41. s.) Dede Korkut'taki yer adları üzerinde durmuş ve Kırzioğlu'nun Ülkü'deki yazısından da istifade ederek bir çok yerleri tayin etmiştir. Bu arada Rossi «Altı yol», «Yedi yol» gibi tabirleri de yer adı zannetmiştir. Nihayet bu meseleyi Kırzioğlu tekrar ele almış ve Dede Korkut'taki bütün yer adlarını *Dede Korkut Oğuznameleri* (I. kitap, İstanbul 1952) adlı kitabının son bölümünde (58–119. s.) çok geniş bir şekilde incelemiştir.

Geniş tarih ve tarihî coğrafya kaynakları ile bazı büyük atlaslardan istifade etmek ve mahallinde araştırmalar yapmak suretiyle tetkik ve tesbit ettiği bu yer adları şimdiye kadar bu hususta yapılmış en geniş araştırma mahsulüdür. Böyle olmakla beraber Kırzioğlu bu hususta bazen çok ileri gitmiş ve Bayındır Han ile Kazan Bey'in divanlarını bile yer adı saymıştır.

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNİN TEŞEKKÜL VE TESBİT TARİHİ

Yukardan beri verdiğimiz izahattan anlaşılıyor ki Dede Korkut hikâyelerinin teşekkülü ile tesbit tarihleri arasında bir hayli zaman vardır. Bu hikâyelerin esas Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önceki hayatları ile ilgilidir. Çünkü :

1. Oğuzlar, hikâyelerdeki coğrafî sahaya Selçuklularla beraber gelmeğe başlamışlardır. Bu ise XII. asırdan itibaren vuku bulmuştur. Bazı Oğuz boylarının esas kütleleri ile Doğu Anadolu'ya ve Yakın Doğu'ya gelişleri ise İlhanlılar zamanındadır. Akkoyunlular ile Karakoyunluların esas kütleleri ve Salurlar bunlar arasındadır. Demek ki Oğuzların bu mntakaya gelişleri XII. ile XIV. asırlar arasındadır (bk. Zeki Velidi Togan, *Un ûmî Türk tarihine giriş*, İstanbul 1946).

2. XII–XIII. asırdan itibaren, Yakın Doğu'ya gelmiş olan Oğuzların eski ismi olan Oğuz unutulmuş ve bunun yerine Türkmen adı kaim olmuştur. Hikâyelerde ise kavmin adı hep Oğuz olarak geçmektedir (bk. Dr. Faruk Sümer, *Dede Korkut kitabına dâir tâzî mülâhazalar* : Türk Folklor Araştırmaları, Ocak 1952, 30. sayı).

3. Hikâyelerde düşman melik ve tekürlerinin isimleri hep türkçedir. Binaenaleyh bu hadiselerin esas Oğuzların şimalinde Türkler oturduğu zaman vuku bulan mücadelelere dayanmaktadır.

4. *Şecere-i Terakime*'de Kazan Bey'in Sırderya şimalindeki yerler-

de, yani eski Oğuz ülkesinin şimalinde Peçeneklerle mücadelelerinin akisleri mevcuttur.

5. Farsça ve Türkçe Oğuznamelerde Korkut eski Oğuz yurdunda yaşamış gösterilmiştir.

6. Korkut Ata'nın hatırası tarihî devirlerde olduğu gibi bugün de Hazer'in doğusundaki Türk ülkelerinde yaşamakta, buna mukabil Doğu Anadolu ve Azerî sahasında unutulmuş bulunmaktadır.

7. Dede Korkut'taki Oğuz ülkesi vazih değildir ve muhayyeldir. Kazılık tağı, Kara tağı, Karaçuk, Türkistan gibi isimler Oğuzların Maveraünnehir'deki yurtları ile ilgilidir.

8. Reşidüddin ve İbn Aybek'ten açıkça anlaşılıyor ki bu hikâyeler XIII. asırda teşekkül etmiş bulunuyordu.

9. Hikâyelerdeki şahıs adlarının çoğu gayri islâmîdir ve «kam» gibi şamanist unsurları taşımaktadırlar. Bu isimlerin bir kısmı Oğuz boylarının isimleri olup kahramanların Oğuz boylarını temsil ettikleri anlaşılmaktadır.

10. Oğuz hayatı, İç Oğuz - Taş Oğuz (Üç Ok—Boz Ok) taksimatı, 24 sancak beyliği teşkilâtı hep Oğuznamelerdeki sistemle ilgili olup eski Oğuz hayatına ait bulunmaktadır.

11. Eserdeki islâmî cephe zayıftır ve at eti yemek, şarap, kımız içmek gibi eski âdetler mevcuttur.

12. Hikâyelerde olduğu gibi diğer Oğuzname rivayetlerinde de Dede Korkut hep Peygamberler zamanına yakın gösterilmiştir. *Şecere-i Terakime*'de en geç Peygamberden 300 sene sonra yaşadığı kaydedilmiştir.

İşte bütün bunlar gösteriyor ki Dede Korkut hikâyeleri aslında Oğuzların Yakın Doğu'ya gelmeden önceki hayatlarına ait hatıralara dayanmaktadır. Çok iptidai devirlerden beri mevcut olan bu hatıraların, bazı hadiseler etrafına toplanması ise IX—XI. asırlara Oğuzların Sırderya şimalindeki yurtlarında geçen hayatları ile ilgili görünmektedir. Bu devirde bilhassa şimal komşuları olan Peçenek ve Kıpçaklarla devamlı mücadelelerde buldukları malûmdur (bk. Faruk Sumer, göst. yer)

Esasen Dede Korkut hikâyelerinin birer destan parçası olarak teşekkül tarzları da buna uygun görünmektedir. Hikâyelerdeki muhtelif vakalar Oğuzların iptidai devirlerinde teşekküle başlamış, sonra onların IX—XI. asırda başlarından geçen büyük mücadeleler etrafında toplanmış ve bu suretle destan haline gelmiştir. Bu destanî

hikâyelerle garba gelen Oğuzlar Doğu Anadolu'da yaptıkları müca-
delelerden bazı unsurları da bu destanlara katmışlar, esas Oğuz
destanından ayrılan parçalar böylece müstakil hikâyeler haline gel-
miş ve nihayet meçhul bir sanatkâr tarafından destân devri bitme-
den tesbit edilmiştir. Hikâyelerde bir kaç devrin birden görünmesi
de bundan ileri gelmiş olmalıdır.

Hikâyelerin tesbitine gelince bunun XV. asırda olduğu anlaşıl-
maktadır. Hikâyelerin başında mevcut olan ve Osmanlılara işaret
eden kayıt bunların Osmanlıların Anadolu'da kuvvetlenmeğe başla-
dıkları bir zamanda yazıldığını göstermektedir.

Hikâyelerin XV. asırdan önce yazılmış olamayacağını gösteren
başka deliller de mevcuttur. Bunlardan biri hikâyelerdeki Akkoyun-
lu tesiridir. Akkoyunlular kendilerini Bayındır Han'ın torunları say-
mışlardır. Hikâyelerde de Oğuzların hanı Bayındır'dır. Yine Kan
Turalı isminin ve hikâyesinin Akkoyunluların ilk beyi Tur Ali Bey
ile onun Trabzon münasebetinin tesirinde kaldığı görülmektedir.
XIV. asırda yaşamış olan Tur Ali Bey'in artık destanlaşacak kadar
uzak bir hatıra olduğu anlaşılıyor.

Hikâyelerin dili de daha önceye ait değildir. Gerçi XIII-XV. asır
Anadolu türkçesi umumiyetle aynı hususiyetleri taşımıştır. Fakat
bu devir içinde tedricen bazı inkişaf ve değişiklikler vuku bul-
muştur. Dede Korkut'un dilinde eklerle kökler arasındaki düzlük
yuvarlaklık uyumunun gözükmeğe başlaması, k'ların büyük ölçüde-
ğ'ya çevrilmesi, -ısar, -ıser şeklinin mevcut olmaması, buna mukabil
-acak, -ecek ekinin fazla kullanılmaya başlaması bu hikâyeleri eski
Anadolu türkçesi devrinin sonuna yaklaştırmaktadır. Eserdeki dilin
Azerî türkçesi olması da bundandır.

DEDE KORKUT KİTABI ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALAR

Dede Korkut kitabının iki nüshası mevcuttur. Bunlardan biri
Dresden'de, diğeri Vatikan'da bulunmuştur. Vatikan nüshasının bu-
lunması son senelere ait olup ilim âlemince 1950 den sonra bilin-
mektedir. Bu sebeple Dede Korkut üzerindeki çalışmalar esas itiba-
riyle hep Dresden nüshası etrafında toplanmıştır.

Eserin Dresden nüshasını Dresden Kiral Kütüphanesinde ilk defa
H. O. Fleischer bulmuştur. Fakat onu tanıtan ve ondan ilk defa
istifade eden H. F. von Diez olmuştur. Diez *Denkwürdigkeiten von
Asien* (Berlin 1811—1815) adlı eserinde önce Atalar sözü kitabı-
nı tetkik ederken Dede Korkut'un devrini araştırmaya çalışmış
(288—331. s.), sonra asıl Tepegöz hikâyesini almancası ile birlikte
neşrederken (399. s.) Dede Korkut üzerinde durmuştur. Burada Diez

Tepegöz'le Homeros'un Odyssea'sındaki Polyphemos'u mukayese etmiş ve Dede Korkut'ta hikâyenin daha tafsilâtlı olmasına dayanarak bunu Yunanlıların Şark'tan aldığına hükmetmiştir.

Diez aynı zamanda nüshanın bir kopyasını çıkararak Berlin kütüphanesine bırakmıştır (Pertsch katalogu, no. 203). Diez metni iyi anlayamadığı ve bir çok yerlerini yanlış okuduğu için, gerek Berlin'e getirdiği kopya, gerek *Denkwürdigkeiten*'deki Tepegöz metni ve tercümesi yanlışlarla doludur.

Bundan sonra Theodor Nöldeke 1859 da Dresden nüshasını istinsah etmiş, üzerinde çalışmağa başlamış, fakat metnin birçok noktalarını anlayamadığı için neşriyat yapmaktan vazgeçmiştir.

Böylece Diez'ten sonra uzun zaman tetkik edilmeden kalan Dede Korkut kitabı hakkında nihayet ilk mühim makaleyi W. Barthold yapmıştır (Zapiski Vostochnago Otdeleniya Imp. Russk. Arh. Obşçestva [= ZVO] VIII, 1834, 203—218). Barthold burada Deli Dumrul hikâyesini rusça tercümesi ile beraber neşretmiş ve başında da Dede Korkut kitabı hakkında etraflı malûmat vermiştir. Nöldeke'deki kopyayı da gördüğünü söyleyen Barthold daha sonra Dede Korkut kitabı üzerinde tekrar tekrar durmuş, sırasıyla ZVO IX, 272—273 te A. Tumanskiy'den naklen Kazaklar ve Türkmenler arasındaki Korkut rivayetlerini anlatmış, ZVO XI, 175—193 te Bugaç hikâyesini, aynı mecmua XII. cilt 37. s. v. d. da Kazan'ın evinin yağmalanması, XV. cilt, 1. s. v. d. da Beyrek hikâyelerini neşir ve tercüme etmiş, son olarak XIX. c. 73—77. s. de Olearius'un anlattıklarına temas etmiştir.

ZVO X, 193-194 ve XIII, 39—40 ta da A. Divaev'in Korkut Ata mezarları hakkında yukarıda temas ettiğimiz yazıları çıkmıştır.

ZVO IX, 269—272 de Tumanskiy de Kitab-ı Korkut hakkında bir makale neşretmiş ve Barthold'dun malûmatına *Şecere-i Terakime*'deki ilgili kayıtlara dair bilgiler eklemiştir.

ZVO XX, 40—46 da K. İnostrantsev Korkut'un tarihi şahsiyet olup olmadığını araştırmış ve XII. asrın ortalarında Bozok boylarının beyi olan Korkut b. Abdülhamid'in Korkut Ata olabileceğini iddia etmiştir.

İslâm Ansiklopedisinde *Korkut Dede* maddesini yazan Babinger o zamana kadarki malûmatı vermiştir.

Barthold İslâm Ansiklopedisinin *Chuzz* ve *Abhaz* maddelerinde Dede Korkut'a tekrar temas etmiş ve fikirlerini tekrarlamıştır.

Türkiye'de Dede Korkut hakkındaki yazılar kitabın Türkiye'de

ilk neşrinin yapılmasından sonra başlamıştır. Bu neşir Kilisli Rifat tarafından 1916'da Diez'in Berlin kopyasının fotoğraflarına dayanarak yapılmıştır.

Bundan sonra ilk yazıyı M. Cevdet yazmış (Yeni Mecmua, İstanbul 1337, Çanakkale nüshası, 89—92. s.) ve İbn Aybek'in mühim kaydını haber vermiştir.

F. Köprülü de muhtelif eserlerinde ve yazılarında Dede Korkut kitabına temas etmiştir (*İlk mutasavvıflar*, 277—285. s., *Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul 1926, 64, 297, 303. s.; *Meddahlar: Türkiyat Mecmuası I*, 1925, 7. s., 1. not) daha sonra Azerbaycan Yurt Bilgisi (İstanbul 1932) mecmualarında *Dede Korkut kitabına ait notlar* adı ile bir seri makale yazmıştır (*Altın Küpeli Oğuz Beyleri*, I. sayı, 17—21; *Başadönmek, aynalamak*, II. sayı, 84—91, III. s., 133—140). Bunların içinde bilhassa «Ozan» maddesi çok mühim malûmat vermektedir. Nihayet Köprülü Halk Edebiyatı Ansiklopedisinde (İstanbul 1935) *Abaza* ve İslâm Ansiklopedisi *Alınca* maddelerinde de ilgileri dolayısıyla Dede Korkut'a temas etmiştir.

Dede Korkut hakkında en kıymetli makaleleri yazarların başında Abdülkadir İnan gelir (*Kitab-ı Dede Korkut hakkında: Türkiyat Mecmuası I*, 1925, 213—219; *Birinci ilmi seyahata dair rapor*, İst. 1930; *Dede Korkut kitabındaki bazı motifler ve kelimelere ait notlar: Ülkü*, Ankara 1937, IX, 139—140; 1938, X, 78—80, 545—547; 1939, XI, 549—551; 1939, XIII, 168—171, 359—361).

Pertev Naili Boratav da Dede Korkut'a en çok temas edenlerden biridir. Şu eserlerinde Dede Korkut hikâyeleri ile ilgili malûmat vardır: *Köroğlu destanı*, İstanbul 1931; *Folklor ve edebiyat*, İstanbul 1939; (Halil Vedat Fıratlı ile beraber) *İzahlı halk şiiri antolojisi*, İstanbul 1943. Bey Böyrek rivayetlerinin neşrine yukarıda temas edildi.

Hüseyin Namık Orkun'un Dede Korkut'tan bahseden eser ve makaleleri de şunlardır:

Über das Kitab-ı Dede Qorqud: Körösi Csoma-Archivum II, 1926, 124—134; *Oğuzlara dair*, Ankara 1935; *Oğuz destanına dair: Ülkü* 1935, V, 412—420; *Eski Türklerde andlaşma: Türk Hukuku Tarihi, Araştırmalar ve Düşünceler*, Ankara 1935.

Bunlardan başka şu makaleler de zikre değer: Mahmut Ragıp Kösemihal, *Beğ Beyrek destanının türkûleri*: Millî Mecmua, İstanbul 1931, numara 124—125; *Dede Korkut hikâyelerindeki musiki izleri: Ülkü XII*, 394—397.

Zeki Velidi, *Türk destanının tasvifi*: Atsız Mecmua 13. sayı, 35. s.

Çiftçioğlu A. Nihal, *Dede Korkut kitabı hakkında: Azerbaycan Yurt Bilgisi*, II. sayı, 60—61.

Bunlardan başka Dede Korkut üzerinde şimdiye kadar altı tane de tez yapılmıştır. Bu tezler sırasıyla şunlardır:

İbrahim Edhem, *Dede Korkut ve halk hikâyeleri*, 1932, *Türkiyat Enst.* T. 45.

Mebrure Rahmi, *Dede Korkut ve Manasta benzeyişler*, 1934—35, *Türkiyat Enst.* T. 68.

Piraye Nureddin, *Dede Korkuttaki kelimeler*, 1935—36, *Türkiyat Enst.* T. 78.

Fikret Bahaeddin, *Dede Korkudun grameri*, 1939, *Türkiyat Enst.* T.99.

Zeki Ömer Defne, *Dede Korkut hikâyeleri üzerinde edebî sanatlar bakımından bir araştırma*, 1942, *Türkiyat Enst.* T. 142.

Ömer Faruk Akün, *Dede Korkut hikâyelerinde kompozisyon ve tasvir*, 1947, *Türkiyat Enst.* T. 240.

Dede Korkut kitabı üzerinde şimdiye kadar yapılan çalışmaların şüphesiz ki en kıymetlisi Orhan Şaik Gökyay'ın *Dede Korkut* (İstanbul 1938) adlı eseridir. Bu eser 77 sahifelik bir başlangıç ile Dede Korkut kitabının tam metnini ihtiva etmekte, ayrıca sonunda Topkapı Sarayı Oğuznamesinin metni ile küçük bir lûgatçe de mevcut bulunmaktadır. Her cephesi ile Orhan Şaik'in bu eseri o zamana kadar yapılan tetkiklerin en büyüğü ve en değerlisidir.

Bu eserin, başlangıç kısmında Orhan Şaik, bir az karışık ve dağınık olmakla beraber, Dede Korkut kitabı ile ilgili bütün malzeme ve bilgileri bir araya toplamış, ve o zamana kadar yapılan neşriyatın listelerini vermiş, böylece çok değerli bir giriş yazmıştır.

Eserin metin kısmı ise bugüne kadar yapılan neşirlerin en iyisidir. Daha önce kitabın Berlin kopyasına dayanan ilk neşrini Arap harfleri ile Kilisli Rifat yapmıştı. Fakat bu hem Arap harfleri olduğu için, hem de bozuk bir nüshaya dayandığı için, kötü bir neşirdir. Bazı hikâyelerin Avrupa'da yapılan yukarıda işaret ettiğimiz neşirleri de aynı şekilde Arap harfli ve yanlışlarla dolu idi. Bazı hikâyelerin Türkiye'deki neşrinde de pek fazla yanlışlar yapılmıştı (bu hususta bk. O. Ş. Gökyay, *a. e.*, Başlangıç, 76—77.s.). Orhan Şaik neşrinden sonra da her hangi bir neşir yapılmadığı için bugüne kadar elle tutulur tek neşir olarak yine o kalmıştır.

Fakat Orhan Şaik neşri de bir çok bariz kusurlardan kurtulmuş değildir. Bu neşrin esas zayıf noktası, Kilisli metnine ve dolayısıyla bozuk Berlin kopyasına dayanmış olmasıdır. Gerçi neşir önsözünde, eseri basılmadan metni Dresden nüshasının fotoğrafları ile bir kerre Pertev Naili'nin bir kere de kendisinin karşılaştırdığını söylü-

yor. Fakat küçük bir mukayese bunun ya hiç yapılmadığını veya çok üstünkörü yapılmış olduğunu göstermeğe kâfidir. Naşirin sahife altına aldığı ve metne istinat ettiği yanlışların hemen hemen hiç birisi esas metinde mevcut değildir ve tamamıyla Kilisli nüshasındaki hatalardan ibarettir. Aynı şekilde Kilisli'de eksik olan kelimeler Orhan Şaik'tede eksiktir. Hülâsa O. Şaik metni tamamıyla Kilisli metninin yeni harflerle nakledilmiş şeklidir ve esas nüshaya dayanmaktadır. Fakat Orhan Şaik bu nakli muvaffakiyetli yapmış ve eldeki metne göre okuyuşu başarılı olmuştur.

Metnin muhtevasından başka şekli de Kilisli ve Orhan Şaik'te aynıdır. Bu bakımdan her iki metin de çok garip bir manzara arz etmekte, metin içinde hemen hemen her cümleye bir tane denecek kadar hesapsız satır başı yapılmış olduğu görülmektedir. Aynı şekilde manzum ve mensur parçaların ayrılması da çok karışık ve kusurağlıdır. Hülâsa Diez kopyasının bütün kusurlarını Kilisli deyralmış, Orhan Şaik de bunları aynen kabullenmiştir.

Halbuki gerek şekil bakımından, gerek yazı ve imlâ bakımından esas Dresden nüshası çok iyi bir nüshadır.

Orhan Şaik neşrinin Kilisli ve dolayısıyla Berlin kopyasından gelen bu kusurlardan başka bir de naşire ait kusurları vardır. Bunlar ise yanlış okuma, okuyuşta ittiratsızlık ve ilmî bir neşrin icaplarının yerine getirilmemesi şeklinde hülâsa edilebilir. Bazı kelimeleri yanlış okumakta naşir şüphesiz mazurdur ve bu her zaman vuku bulan bir keyfiyettir. Fakat ittiratsızlık muayyen filolojik prensiplerle hareket etmemekten ileri gelmiştir. Sahife ve satırların gösterilmemesi ve metne keyfi bir şekil verilmesi gibi usulsüzlükler ise ondan ilmî bakımdan istifadeyi çok güçleştirmekte, buna ilâveten eksik bir transkripsiyon tatbik edildiği için metin yarı ilmî bir neşir olmaktan ileri gidememektedir.

Eserin lûgatçe kısmı ise çok eksik ve çok nispetsiz bir şekilde tertip edilmiştir.

Bütün bunlara rağmen Orhan Şaik neşrinin uzun zaman ihtiyacı karşılamış olduğunu ve içinde bulunduğu imkânlarla göre başarılı bir neşir teşkil ettiğini, bilhassa mukaddimesinin çok değerli bir araştırma ve çalışma mahsulü olduğunu belirtmek lâzımdır.

*

İşte Dede Korkut'un ilim âlemindeki durumu bu iken son senelerde eserin yeni bir nüshası meydana çıkarılmıştır. Bu eksik nüshayı Vatikan kütüphanesindeki türkçe yazmalar arasında bulan Ettore Rossi önce küçük bir makale ile yazmayı tanıttı (Ettore Rossi, *Un*

nuovo manoscritto del «Kitab-i Dede Qorqut»: Rivista degli Studi Orientali, Roma 1950, XXV, 34—43). Sonra da Dede Korkut hakkında etraflı bir tetkik yaparak bunu Vatikan nüshası ile beraber neşretti (E. Rossi, Il "Kitab-i Dede Qorqut", Città del Vaticano 1952).

Rossi'nin 364 sahifelik bu eserinin birinci kısmı «Giriş» olup 95 sahife tutmaktadır. Bu girişte Rossi Dede Korkut kitabı hakkındaki mevcut malûmatı toplamış ve bu hususta geniş bir tetkik yapmıştır. 96. sahifeden 228. sahifeye kadar olan ikinci kısımda bütün Dede Korkut hikâyelerinin, yani Dresden nüshasının italyancaya tercümesini vermiştir. 229. sahifeden 325. sahifeye kadar olan kısımda ise altı hikâyelik olan Vatikan nüshasının faksimilesi vardır. 226—329. sahifelere Vatikan nüshasındaki imlâ yanlışlarını Dresden nüshasına göre düzelterken bir cetvel ile Vatikan nüshasının son hikâyesinde kopmuş olan yaprağın Dresden nüshasındaki karşılığı (Arap harfleri ile) konmuştur. 311—354. sahifelerde Vatikan nüshasının türkçe-italyanca sözlüğü verilmiştir. 355. sahifede bazı ilâveler, 357—360. sahifelerde şahıs adları, 361—362. sahifelerde yer adları indeksi, 363—364. sahifelerde de kitabın fihristi vardır.

Rossi'nin bu eserinin bizim için esas değeri yeni bir Dede Korkut nüshası ve miş olmasıdır. Bu nüsha da ortaya çıktıktan sonra artık Dresden nüshasının ilk ve hakikî neşrini hazırlamak büyük bir zaruret haline gelmiş oldu. Çünkü Türk dili ve edebiyatı için çok mühim olan bu eserin bugüne kadar ortada esas nüshalara dayanan hiç bir neşri mevcut değildi. İşte biz bu durum karşısında böyle bir Dede Korkut neşri hazırlamağa çalıştık.

Dede Korkut hakkındaki en son tetkik Fahrettin Kırzioğlu'nun çıkmak üzere olan *Dede Korkut Oğuznameleri* (I. kitap, İstanbul 1953, 119 s.) adlı eseridir. Bu eserin birinci kısmında Kırzioğlu Dede Korkut hikâyelerinin menşeyini araştırmakta ve bunu M.Ö. 250—M.S. 226 tarihleri arasında İran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da büyük bir devlet kurmuş olan Arsaklılara bağlayarak yepyeni, fakat ispat edilememiş bir iddia ile ortaya çıkmaktadır. İkinci kısmında ise öteden beri üzerinde çok çalıştığı Dede Korkut'taki yer adlarını neşretmektedir. Eserin asıl kıymetli tarafı da burasıdır.

Son zamanlarda Mehmet Kaplan da muhtelif cephelerden Dede Korkut hikâvelerini ele almağa başlamıştır. Devam etmekte olan bu çalışmalarında Mehmet Kaplan şimdiye kadar Dede Korkut'ta insan tipi, (*İki destan ve iki insan tipi*: Türk Dili ve Ed. Dergisi IV, 1952, 399—417) ile kadını (*Dede Korkut kitabında kadın*: Türkiyat Mec. IX, 1951, 90—113) incelemiştir.

NÜSHALARIN MUKAYESESİ

Dresden nüshası :

Aslı Dresden Kıral Kütüphanesinde bulunan bu nüshanın bugün elimizde fotokopisi mevcuttur. Nüshayı ilk defa bulan H.O. Fleischer katalogunda (*Catalogus codicum manuseriptorum orientaliun Bibliothecae Dresdensis*, Dresden 1831, no. 86) şu malûmatı vermektedir:

«152 yapraklı türkçe mecmua, küçük 4°, nesih yazılı, eski şark türkçesi veya Oğuz şivesi ile yazılmış Kitab-i Dede Korkut'tur. İç Oğuz ve Taş Oğuz kabilelerinin Muhammed devrindeki maceralarının hikâyeleridir. Kitabın ismi bütün hikâyelerde Korkut isminde birinin büyük rolü olmasından ileri gelmektedir. Korkut'un dindar, akıllı ve Oğuz kabileleri mensupları arasında büyük itibar sahibi olduğu rivayet edilir.»

Elimizdeki fotoğraflara göre nüshanın bu tavsifini şu şekilde bir az daha genişletebiliriz:

Nüshanın kapagında ortada, yukarıya doğru isim yerinde «Kitab-ı Dedem Korkut alâ lisan-ı tâife-i Oğuzan» yazılıdır. Üst sağ köşede «tarih-i vefat-ı Osman sene 993» yazılmış. Alt sağ köşeye doğru «Muhabbetname ağzında yazılmışdır» kaydı mevcuttur. Bunlardan başka kapakta kitapla ilgili olmayan başka karalamalar da vardır. Kapagın arkasında büyük ve küçük olarak iki defa yazılmış bir farsça beyit mevcuttur. Metnin başladığı yaprağın a yüzü de yine muhtelif karalamalarla doludur. Biz bu sahifeyi 1. sahife saydık. Bunun arkası, yani 2. sahifede asıl metin başlamaktadır. Her sahifede düzgün bir nesihle 13 satır vardır. Yalnız ilk, yani 2. sahifede ilk satırın yerine besmele yazıldığı için, 12 satır mevcuttur. Sahifelerin etrafı tek çizgi ile çerçevlenmiştir. Metnin içinde gayri muayyen olarak kullanılmış bulunan iri noktalar vardır. Hikâyelerin başlıkları ile (soylama), «soylamış» gibi bazı kelimeler ve bazı isimlerle mukaddimedeki bazı cümleler kalın yazıyla yazılmıştır. Kitap 304. sahifede nihayet bulmaktadır. Eserin nazım parçaları belirli bir şekilde yazılmamış ve bütün metin sahifelere nesir gibi doldurulmuş olup hikâye başlıkları için de başlık yapılmamıştır. Nüsha bir mukaddime ile 12 hikâyeyi ihtiva etmektedir. Bunların sıra ve sahifeleri şöyledir:

Mukaddime	2— 9. s.
1. Dirse Han oğlu Buğaç Han	9— 35
2. Salur Kazanın ivi yağmalandığı	35— 66
3. Kam Bürenün oğlu Bamsı Beyrek	66— 122

4. Kazan oğlu Uruz Bigün tutsak olduğu	122—154
5. Duha Koca oğlu Deli Dumrul	154—170
6. Kanlı Koca oğlu Kan Turalı	170—201
7. Kazılık Koca oğlu Yigenek	201—213
8. Başat Depegözi öldürdüğü boy	213—235
9. Begil oğlu Emren	235—253
10. Uşun Koca oğlu Segrek	253—271
11. Salur Kazan tutsak olup oğlu Uruz
çıkardığı boy	271—291
12. İç Oğuz Taş Oğuz âsi olup
Beyrek öldüğü boy	291—304

Vatikan nüshası :

Vatikan nüshası Vatikan kütüphanesi Türkçe kısmında 102 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha başka bir risale ile beraber aynı ciltte bulunmaktadır. Bu cildin 2—58. sayfalar arasında bulunan ilk risalesi « Hikâyet-i lâtime-i ucube ve mahcube-i zarife » adlı eserdir. Dede Korkut nüshası ise bundan sonra başlamakta ve 58b ile 106. sayfa (2—99. s.) arasında bulunmaktadır.

20,5×15,2 ebadında olan Vatikan nüshası baştan başa harekeli bir nesih ile yazılmış olup her sayfede 13 satır vardır. Nüshanın başlığı « Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Beg ve gayri » adını taşımaktadır. Bu nüsha da hep nesir şeklinde yazılmış olmakla beraber bazı yerlerde manzum parçaların mısra bitimlerinde bir az açıklık bırakılmıştır. 97—98. sayfeleri ihtiva eden sondan bir evvelki sayfa kopmuştur. Nüshanın sonu 99. sayfede bulunmaktadır.

Vatikan nüshası hikâyelerin sayısı bakımından eksik bir nüsha olup mukaddime ile beraber ancak şu altı hikâyeyi ihtiva etmektedir :

Mukaddime	2— 5. s.
1. Hikâyet-i Han oğlu Buğaç Han	5—20
2. Hikâyet-i Bamsi Beryik Boz atlu	20—53
3. Hikâyet-i Salur Kazanun evi yağmalan-
dığıdır	53—68
4. Hikâyet-i Kazan Begün oğlu Uruz
Han tutsak olduğu	68—85
5. Hikâyet-i Kazılık Koca oğlu
Yeğenek Beg	85—92
6. Hikâyet-i Taş Oğuz İç Oğuz âsi
olup Beyrek vefatı	92—99

Vatikan nüshası Dresden nüshasına nazaran çok kötü bir nüshadır. Harekeler çok yanlış bir şekilde konmuştur. Has isimler bile bir kaç şekilde yazılmış ve harekelenmiştir. Nüshanın bu vasfı esas ve mükemmel kir nüsha olan Dresden nüshasına onun yapacağı yardımı çok azaltmaktadır.

Dresden nüshası ile aynı bir nüshaya dayandıkları anlaşılan Vatikan nüshasının müstensihisi, asıl nüshada anlayamadığı kelimeleri çok defa atlamıştır. Bir çok yerlerde de ifade farklı bir şekil almış ve bazan birbirinden çok fazla ayrılmıştır. Farklar umumiyetle mensur kısımlarda daha fazladır.

Nüshalar arasındaki farkların mühim bir kısmını zümre farkı teşkil etmektedir. Bu farkların başlıcaları kelime başındaki *b/m* meselesi, kelime başındaki *t/d* meselesi, ilk hecedeki *e/i* meselesi, kelime içinde ve sonundaki *k'* ların *h/g* olması ve bazı şekillerin farklı eklerle ifadesi şeklinde toplanabilir.

Kelime başındaki *b/m* bakımından Dresden nüshası *m*, Vatikan nüshası *b* tarafındadır.

Kelime başındaki *t/d* bakımından Dresden *t*, Vatikan *d* tarafındadır. İlk heceki *e/i* meselesinde Dresden iyice *i*, Vatikan *e* tarafındadır.

k/h, g bakımından Dresden *h,g*, Vatikan *k* tarafındadır.

Vatikan nüshası Dresden'deki *-geç* gerundiumu yerine *-icek* gerundiumunu kullanmıştır.

Bir kaç yerde bir az daha geniş olmakla beraber umumiyetle Vatikan nüshası Dresden'e nazaran daha eksiktir.